

καὶ περιτέχνου ἀναλύσεως. Ὁ λόγος του εἶναι ἀττικὸς, ὁμαλὸς καὶ κομψὸς καὶ σαφὴς καὶ εὐνόητος.

Αἱ 114 πραγματεῖαι ἀναφέρονται εἰς χωρία ἀμφίσημα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Π.Δ., εὐαγγελιστῶν, τοῦ Παύλου καὶ Θεολόγων συγγραφέων. κυρίως Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, ἀλλὰ καὶ Ἰω. Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμά μελφδοῦ καὶ ἄλλων.

Τὸ κείμενον τὸ παρεχόμενον ὑπὸ τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι βιβλίου παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς γνησίου ἔργου τοῦ Ψελλοῦ. Ἐκάστης πραγματείας προηγείται περιληπτικὴ ἔκθεσις τοῦ περιεχομένου της εἰς λατινικὴν γλῶσσαν, εἰς ἑκάστην δὲ σελίδα παρατίθενται τὰ δύο ὑπομνήματα, τὸ τῶν κοινῶν τόπων καὶ τὸ κριτικόν. Τὸ πρῶτον εἶναι πλούσιον καὶ μαρτυρεῖ μόχθον διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν πηγῶν τοῦ Ψελλοῦ εἰς ὅλην τὴν θύραθεν καὶ ἱερὰν γραμματείαν. Τὸ δεύτερον εἶναι ἐπαρκὲς μὲ συγκέντρωσιν ἀφθόνων διαφόρων γραφῶν τῶν κωδίκων καὶ κατάδειξιν τῆς συμβολῆς τοῦ ἐκδότου εἰς συμπληρώσεις ἑλλείποντος κειμένου, διορθώσεις, ἐπισημάνσεις καὶ ἀλλαγὰς. Τὸ βιβλίον εἶναι ἱκανοποιητικόν εἰς τόσον πλήρη βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ ἀφίνη περιθώρια εἰς οὐσιώδεις παρατηρήσεις. Εἰς τὴν πραγματείαν 7 στίχ. 3-6 ἡ ὅλη πρότασις «*ἔγραψε... ἀρξάμενος... ἐταλαιπώρησε*» ἀσύνδετος οὕσα προκαλεῖ ἀπορίαν διὰ τὴν ἀρχικὴν της μορφήν ὅμως δὲν ὑπάρχει δεύτερος κῶδιξ πρὸς ἔλεγχον. Εἰς 19, 20 ἡ γραφὴ *ὄβελος* ἀντιὸβελός εἶναι ἀπίθανος, ἑλλεῖπει ὅμως καὶ πάλιν δεύτερος κῶδιξ πρὸς ἔλεγχον τῆς ἐσφαλμένης γραφῆς τοῦ Ρ. Ἐν 74, 16 εἰς τὴν γραφήν ἐν *μετουσία* σημειώνει ὁ ἐκδότης: *deest genitivus, qualis theias epinoias*. Καὶ ἡ μὲν συμπλήρωσις ὀρθή, ὅμως ὀρθῶς δὲν ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ, ἀφοῦ ἡ ῥοὴ τοῦ λόγου ἐπιβάλλει νὰ νοηθῇ αὕτη «ἐξ ἀναλόγου» ἐκ τῆς ἀνωτέρω γραφείσης φράσεως «σημεῖον ἐπιφανείας». Ὅθεν ἀντι *deest* γραπτέον *subauditur* ἢ *intellegitur*. — Ἐν 96, 39 ἡ γραφὴ *δορυφοροῦσα τῷ γεννηθέντι λόγῳ χρυσὸν καὶ σμύρναν καὶ λίβανον* ὑστερεῖ καταφανῶς τῆς ἐν τῷ ὑπομνήματι ἀναγεγραμμένης ὀρθῆς διορθώσεως τοῦ γραφέως *δωροφοροῦσα*, τὸ δὲ ἐρωτηματικὸν περιττεῖται. Ὁ γραφεὺς διώρθωσε τὸ ἀβλέπημα τοῦ κειμένου. Τὰ ἐπουσιώδη αὐτὰ δείγματα ἐπικυρώνουν τὴν κρίσιν ὅτι ἡ ἑκδοσις τῶν Φιλοσοφικῶν τοῦ Ψελλοῦ ὑπὸ Gautier-Westerink ἀποτελεῖ ἓνα ἄξιον καὶ χρήσιμον ὄργανον διὰ τοὺς θεολόγους καὶ φιλολόγους διὰ τὴν μελέτην τῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας καὶ φιλολογίας τῶν Βυζαντινῶν Ἑλλήνων.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

Michael Psellus, *Philosophica Minora* Vol. II, editit D. J. O' M e a r a, Teubner, Leipzig, σελ. XXXIV/233.

Ἡ παροῦσα συλλογὴ περιέχει 49 πραγματείας (opuscula) τοῦ «*μακαριωτάτου Μιχαὴλ μοναχοῦ καὶ ὑπερτίμου τοῦ Ψελλοῦ*» καὶ «*σοφωτάτου*» καὶ «*υπάτου τῶν φιλοσόφων*». Τὸ περιεχόμενον τῶν πραγματειῶν τούτων ἀναφέρεται εἰς τὴν ψυχὴν, εἰς θέματα θεολογικά, χρησμοὺς καὶ δαιμονολογικὰ ζητήματα. Κάθε μία ἐξ αὐτῶν ἔχει συνταχθῆ ὑπὸ τύπον ἀπαντήσεως εἰς ὑποτιθέμενον ἐρώτημα ἀπευθυνθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ ἀνωνόμου προσώπου «*πρὸς ἀκοὴν εὐγνώμονα καὶ εὐσύνετον*» ὅπως ὁ ἴδιος γράφει κάπου (πραγμ. 17). Ὁ τρόπος τῆς ἐκθέσεως ἀντιλήψεων εἰς ἐπιστολὴν πρὸς φανταστικὸν συνομιλητὴν εἶναι ὁ ἴδιος πού εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ ἱερός Φώτιος εἰς τὰς ἐπιστολάς του.

Τὰ ἀντικείμενα τῶν θεμάτων τὰ ἔχει ἐμπνευσθῆ ὁ Ψελλὸς ἐξ ἀναγνώσεως συγγραφέων παλαιῶν χρόνων, κυρίως τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν

ερμηνευτῶν καὶ σχολιαστῶν αὐτῶν κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Βυζαντινοὺς χρόνους, καθὼς καὶ ἐκ φιλοσοφούντων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῶν ἀναφορῶν του καταφαίνεται ἡ ἰδιαιτέρα του προτίμησις εἰς τὸν Πρόκλον, Νεμέσιον, Γρηγόριον τὸν Νύσσης, Ἀλέξανδρον Ἀφροδισιέα, Πλωτῖνον, Πορφύριον, κ.ἄ.

Ὁ ἐκδότης Ο΄Μ. εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν του ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Συλλογὴν ἔχει περιλάβει καὶ τινὰς πραγματείας καταφανῶς ὑπόπτους, μὴ ἀνηκούσας εἰς τὸν Ψελλόν, τὸ ἔκαμε ὁμως, διότι εἰς τινὰς συλλογὰς αὐταὶ ἐφέροντο ὡς γεγραμμέναι ὑπὸ τοῦ Ψελλοῦ. Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν βλέπομεν ἐπίσης καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν κωδίκων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκονται ἐγκατεσπαρμέναι ἐπὶ μέρους αἱ πραγματεῖαι τῆς Συλλογῆς, τούτων ὁμως τῶν κωδίκων οἱ πλείστοι εἶναι ἀπόγραφα ἀρισμένων κυρίων κωδίκων, ὡς οἱ Ο καὶ Ρ. Ἀπὸ σελ. XI ἕως XXIX τῆς Εἰσαγωγῆς δίδονται λεπτομερεῖς πληροφορίαι δι' ἐκάστην πραγματείαν, εἰς ποίους κώδικας περιέχεται ἐκάστη, ποία ἡ κατάστασις τοῦ κώδικος καὶ ποία ἡ ποιότης τοῦ κειμένου μετὰ χαρακτηριστικῶν δειγμάτων ἢ ἄλλων χρησίμων ἐνδείξεων. Ἐπίσης παρέχονται πληροφορίαι περὶ τῆς προηγουμένης ἐκδόσεως τοῦ κειμένου. Διὰ τινὰς ομάδας πραγματειῶν συναφοῦς περιεχομένου, ὡς αἱ 4-6 καὶ αἱ 38-39, ἔνθα οἱ κώδικες οἱ περιέχοντες αὐτὰς εἶναι πολλοί, γίνεται ἐκτεταμένη ἔρευνα τοῦ κειμένου καὶ συσχετίσις τῶν χαρακτηριστικῶν ἰδιοτυπιῶν αὐτοῦ, ἐν συνδυασμῷ δὲ καὶ πρὸς τὸ κείμενον τῶν ὁμοίων τόπων τῆς πηγῆς τοῦ κειμένου συνάγεται τὸ στέμμα τῶν κωδίκων. Σκοπὸς βέβαια ἡ ἐπιλογὴ τῶν ἀρίστων γραφῶν. Διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῶν δυσχερειῶν ἀναφέρω ὅτι οἱ ἐξετάζομενοι ἐπιμελῶς κώδικες τῆς ομάδος τῶν 38-39 εἶναι ἐν ὄλῳ 27. Διὰ τὸν καταρτισμὸν τοῦ κειμένου ἐκτὸς τῶν κωδίκων ἐξετάζονται καὶ αἱ προηγούμεναι ἐκδόσεις τῶν πραγματειῶν (*Patrologia Graeca*, Gautier κλπ.) καὶ τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων, τὰ ἀποτελοῦντα τὰς πηγὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐστηρίχθη ὁ Ψελλός. Τῶν ἔργων τούτων ὁ κατάλογος παρατίθεται εἰς τὰς σελ. XXX-XXXIII.

Τὸ συντεθὲν κείμενον τῶν 49 πραγματειῶν ἐκτίθεται εἰς τὰς σελ. 1-164 καὶ συνοδεύεται κατὰ σελίδα ὑπὸ δύο ὑπομνημάτων, τοῦ τῶν κοινῶν τόπων καὶ τοῦ κριτικοῦ. Τὸ πρῶτον εἶναι ἐπαρκές, δίδον τὰς πηγὰς τῶν κειμένων πρὸς τὰς ὁποίας σχετίζονται αἱ περικοπαὶ τοῦ κειμένου τοῦ Ψελλοῦ. Τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα εἶναι ἐπίσης πλούσιον καὶ κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ ἐκδότης ἔχει ὀρθὸν κριτήριον τοῦ λόγου τοῦ Ψελλοῦ. Ὁ ἐκδότης ὑποχρεοῦται νὰ ἐκλέξη τὴν προσφορωτέραν γραφὴν ἐκεῖ πού ὑπάρχουν περισσότεραι, ἐκεῖ πού ὑπάρχουν κενὰ ἢ δυσανάγνωστα ἢ παραναγνώσεις, γραφαὶ διαφέρουσαι τῶν κωδίκων, τοῦ προηγουμένου ἐκδότου, τῶν λογίων. Ὁ Ο΄Μ., ὅπου διώρθωσε γραφὴν ἢ συνεπλήρωσε ἢ ἠκύρωσε ἢ ἐπέλεξεν, νομίζω ὅτι εὐστόχως ἀπεφάσισε καὶ κατέληξεν εἰς σύνθεσιν ἑνὸς κειμένου λίαν πειστικοῦ, ἀξίου τῆς γραφίδος τοῦ γλαφυροῦ τὴν ἔκφρασιν φιλοσόφου τοῦ Βυζαντίου, τοῦ διαμορφώσαντος λόγον ἀττικὸν κομψὸν καὶ χαριέντα, διακρινόμενον διὰ τὴν πλαστικότητα τῆς ἐκφράσεως, ἀλλὰ κυρίως διὰ τὴν καθαρότητα τῆς διατυπώσεως τῶν νοημάτων καὶ τὴν σαφήνειαν, ἀκόμη καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις τῶν πλέον ἀφηρημένων καὶ λεπτῶν φιλοσοφικῶν ἔννοιῶν, μὲ ἐν λεξιλόγιον ἐκπληκτικῆς γλωσσικῆς δεινότητος, πρωτότυπον, μὲ ἐκφράσεις σπανίας καὶ λέξεις ἐνίοτε ἀμαρτύρους.

Παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ κειμένου ἐλαχίστας θὰ ἡδύνατό τις νὰ σημειώσῃ. Εἶναι σχεδὸν ἄμειπτον. Τὰ τυπογραφικὰ ἀβλεπτήματα ἐλάχιστα: 1) Τονισμὸς ἐπὶ τῆς παραληγοῦσης εἰς τρεῖς περιπτώσεις ἀντὶ τῆς προπαραληγοῦσης, σελ. 28 στίχ. 27 *λεόντι*, 29.19 *θεραπεύεσθαι*, 121.29 *ἐνεργεῖαν* (εἰς τὸν *Index verborum* τονίζεται ὀρθῶς *ἐνέργεια*). 2) Τονισμὸς ἐπὶ τῆς ληγοῦσης ἀντὶ τῆς παραληγοῦσης εἰς δύο περιπτώσεις 36.5 *μεχρί* καὶ 139-31 τῆς *τριαδός*. καὶ 3) παράλειψις τοῦ τόνου

τῆς παραληγούσης ἐν 55.3 *ραδίως*. Ἄλλαι παρατηρήσεις: Α. καθαρῶς ὀρθογραφικὸν λάθος ἐν, 154.12 *ριτίνη* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *ρητίνη* (ὁ ἐκδότης τονίζει ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ ὅτι τὴν ὀρθογραφίαν τὴν ἐνηρμόνισε πρὸς τοὺς σήμερον ἰσχύοντας κανόνας). Β. Ὁ χωρισμὸς τῶν συλλαβῶν εἶναι ἀμειπτος κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων καὶ ἔξω τῶν σημερινῶν νεωτερισμῶν. Ὁ χωρισμὸς ἐν 157.11/12 *καθ' -έκαστα* εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μου πλημμελὴς ἀντὶ τοῦ *κα-θέκαστα*. Τώρα, τὸ πνεῦμα τοῦ **ΗΕΚΑΣΤΑ**, δηλαδὴ τὸ Η, ἐνῶ εἶναι ἀδιαχώριστον ἀπὸ τὸ Ε, ἀποσπᾶται. Αἱ παλαιαὶ γραμματικαὶ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀπόσπασιν τῆς δασύτητος τοῦ φωνήεντος. Γ. Εἰς τὴν φράσιν 56.21 *αἱ μυῖαι τραχεῖα ἔχουσαι τὰ πτερὰ πλῆττουσι τὸν ἀέρα καὶ ἠχοῦσι, σταθεῖσαι δὲ οὐ* καὶ εἰς τὸν app. crit.: 21 *τραχεῖαι Ο*, corr. exi: Νομίζω, ἄνευ ἀνάγκης ἐγένετο ἡ διόρθωσις παρὰ τὸ ἐξεζητημένον τῆς ἐκφράσεως (ἀντὶ τοῦ *αἱ μυῖαι τραχεῖαι πτερυγίζουσαι*..). Ἄν ἡ τραχύτης ἀπεδίετο εἰς τὰ πτερὰ θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ τύπος *τραχεῖα πτερὰ* ἀλλὰ καὶ πάλιν τὰ πτερὰ τῆς μυῖας δύσκολον εἶναι νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς *τραχεῖα*, ἀνώμαλα. Εἰς τὴν πρότασιν 157.33 ἕως 158.2 *Τοῦ δὲ ἐνδεχομένου εἰς τρία διαιρουμένου τὸ μὲν λέγεται ἐπὶ τὸ πολὺ... τὸ δὲ ὡς ἐπ' ἔλαττον... τὸ δὲ ἐπίσης*, ἡ τελευταία λέξις πρέπει νὰ γραφῆ ἀναλελυμένως *ἐπ' ἴσης*, διότι ἡ ἔννοια δὲν εἶναι ἐπιρρηματικὴ, ὅτε καὶ μόνον συνηθίζεται ἡ μονολεκτικὴ μορφή. Εἰς τὴν φράσιν 165.15 *ἴν' εἰ τισὶ μὲν ὁ κανὼν τῆς ἐγκλίσεως τοῦ τόνου ἐπιβάλλει τὴν γραφὴν εἴ τισι*, ὅπως ὀρθῶς ἐφαρμόζεται ὀλίγον περαιτέρω ἐν σελ. 164.1 *οὔτε δαίμων τίς ἐστιν*. Ὡς βλέπει τις, αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι λίαν ἐπουσιώδεις, γράφονται δὲ ἀπλῶς διὰ τὴν τιμὴν τῆς κριτικῆς. Ἐὰν ὑπῆρχον οὐσιώδη σφάλματα, αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν θὰ ἠξιοῦντο μνείας.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

Saúl A. Tovar, *Biografía de la Lengua Griega sus 3000 años de continuidad*, Ἔκδ. Centro de Estudios Bizantinos y Neohelénicos Fotios Malleros, Facultad de Filosofía y Humanidades, Universidad de Chile.

Ὁ συγγραφεὺς, Ἀργεντινὸς καθηγητὴς καὶ Ἀντιπρόεδρος τῆς Ἀργεντινῆς Ἑταιρείας τῆς Φιλοσοφίας, βασιζόμενος εἰς πολυμερῆ μὲν μορφῶσιν κτηθεῖσαν εἰς τὴν πατρίδα του, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὰ δύο Ἑλληνικὰ Πανεπιστήμια καὶ τὸ Harvard, ἠσχολήθη εἰς μακροετῆ ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἔρευνάν του ἔλαβεν ἐκ τῶν ἐργασιῶν συνεδρίου τινὸς διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν Ἀμερικῇ τὸ 1980.

Ἡ ἔρευνά του ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τοὺς μεγάλους φιλολόγους καὶ γραμματικούς τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου. Περνᾷ εἰς τῆς Βυζαντινῆς περιόδου τοὺς συγγραφεῖς, ποιητὰς, σχολιαστὰς, νομικοὺς, γνωμολόγους, γραμματικούς, Πατέρας καὶ τοὺς λογίους κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς. Προχωρεῖ εἰς τὴν Μεταβυζαντινὴν περίοδον 1453-1821 καὶ τοὺς συγγραφεῖς αὐτῆς καὶ σημειώνει ἰδιαιτέρως τὴν διαπίστωσιν ὅτι παρὰ τὴν κατοχὴν μεγάλου μέρους τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑπῆρχον πολλὰ μέρη καὶ νῆσοι Ἐνετο - ἢ Φραγκοκρατούμενα καθὼς καὶ ἄλλα εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἰδίως ἡ Ἐνετία καὶ ἡ Μολδοβλαχία, ὅπου ἐκαλλιεργοῦντο ἀδιακόπως τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἐξεδίδοντο βιβλία καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἢ Ἑλληνικῆς γλῶσσης ἡτο ζῶσα. Πέραν δὲ τούτου ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ οἱ Ἑλληνες συγγραφεῖς καθωδήγουν καὶ εἰς τὴν Δύσιν ὅλας τὰς ἀξιολόγους προσωπικότητας τῆς δυτικῆς θρησκευτικῆς